

Woyzeck egy pincében

A *Stúdió K* elnevezésű *színházi alkotóközösség* a nyolcadik kerületi IKV-pinceklubban játssza szombaton és vasárnap este Georg Büchner szuperzseniális remekműtöredékét, a *Woyzeck*et. Kivételképpen beigazolódott az a bornírt közmondás, amely szerint a jó bornak nem kell cégér (a rossznak nem kéne), a jegyek hónapokkal előre elkeltek. Minthogy jó néhány műélvező ráadás-képpen is beszivárog, közelharcot kell vívni a látványért és az élményért, jól kell tudni helyezkedni, hogy szemfülesen felismerhessük a pillanatról pillanatra változó helyzet lehetőségeit – egyszóval aki korszerű erényeket tud felvillantani, azt az eredmény kárpótolja fáradozásáért.

Függönnyel lezárt térségben várakozunk, a színészek a mi körünkben végzik arcukon és ruházatukon az utolsó simításokat, még padok is vannak, jó helyet kívánunk fogni, derűsen nézzük a függönyön viruló roppant férfiasságú majmot. Aztán elhúzzák a függönyt, kiderül, hogy odabent a játék- és nézőtér, gyorsan elhagyjuk gondosan kiválasztott helyünket, és bezúdulunk a másik pince-szobába. A nézők gyűrűjében kezdődik meg az első jelenet Woyzeck és Marie között – a gyűrűn kívül reked a mutatványos bódé, mely adandó alkalommal bolt is – a Kikiáltó meg a Zsidó ide csődíti majd olykor a közönséget, vagy legalábbis azt a részét, mely az ott lezajló folyamatokra kíváncsi. A játék súlypontja fűgén futkározik, olykor egyidejűleg több helyen is zajlik az élet, a nézőket áthatják és körülfolyják az események.

Fodor Tamásnak, a rendezőnek alighanem kapóra jött, hogy a *Woyzeck* töredékben maradt; különösen boldogító lehetett a számára, hogy a jelenetek sorrendje sem állapítható meg teljes tudományossággal. Így saját céljainak megfelelően rendezhette el az anyagot: lépésről lépésre *végigmesélhette* a történetet, és eközben módot találhatott arra is, hogy a feszültséget, a szimultán játéktílus segítségével, a végletekig fokozza. Például: miközben a szörnyeteg Doktor, Mengelének ez az őse, aki emberkísérletekkel mozdítaná elő a tudományt, és

Woyzecket némi anyagi ellenszolgáltatás fejében kizárólag borsón tartja, hogy tanulmányozni tudja rajta az egyoldalú táplálkozás okozta szellemi, idegi és fizikai leromlást: miközben tehát ez a Doktor Woyzecket kommandírozza, az Ezreddobos a pince túlsó sarkában magáévá teszi Woyzeck szerelmét, törvénytelen gyermekének anyját, Marie-t, mégpedig olyasfajta nyers, szemléletes realizmussal, amelyet számúzni szoktak honi színpadainkról. Ezután következik az a jelenet, amelyben Woyzeck megborotválja a Kapitányt. Miközben kése a léha és ostoba figura nyakán szánkázva végzi napi kötelmeit, a Kapitány aljas kis célzásokkal elárulja, hogy mi történt Marie és az Ezreddobos között. Woyzeck nem üvölt fel, emberfeletti erőfeszítéssel megőrzi látszólagos nyugalmát, de a kés egyszer-kétszer megáll a gégetájón: a nézők, fél méterre az eseménytől, nem tudhatják, hogy nem metéli-e szét a következő pillanatban az ostoba Kapitány torkát.

Büchner darabjának hihetetlenül modern forradalmisága nem a témaválasztásban és nem is az elhangzó szövegekben, hanem a szemléletben rejlik. Hierarchikus felépítésű világot látunk; felül vannak a hatalmaskodó vagy tudálékos tökfek, akik a morál nevében uralkodnak, alul pedig a plebs, amely kívülrekedt a morálon. A fentiek egyáltalán nem gondolkodnak, vagy rögeszmés hobbyjaikat hajtogatják, mint a Doktor – a lentiek gondolkodnak ugyan, de torzul, civilizáció alatti szinten. Woyzeck például még látomásai, szorongásai és a valóság között sem tud különbséget tenni. Büch-

ner, akinek nagyszabású modernségére mi sem jellemzőbb, mint hogy finom pszichológiai érzékét nem aprózza el lelki redők és anyajegyek pingálgatásával, Woyzeck kaotikus világképét toronymagasan urainak beidegzett világképe fölé helyezi. Woyzeck ugyanis képes arra, hogy legalább a saját helyzetéről élesen és tisztán gondolkodjék: „... nekünk, egyszerű népnek, nincs erényünk, minket csak úgy elfog a természet; hanem ha úr volnék, volna órám, kalapom, bodros hajam, és tudnék szép előkelően beszélni, akkor már én is erényes akarnék lenni. Szép dolog lehet az erény, kapitány úr. De én csak egy szegény ördög vagyok.” (A szöveget Thurzó Gábor kitűnő fordításában idézem – a Pinceklubban is ezt a fordítást élvezhetjük.) Az erény ebben a darabban a brutalitás, a megalázás eszköze, a hierarchia támasza és talpköve, semmi más. Woyzeck is brutálisan végez szerelmével (Büchner utasítása szerint: *összeszurkálja*), de brutalitása nem a morálból táplálkozik, és nem is a morál ellen fejlődik ki, hanem morál előttinek hat, ősi bugyborgásnak, olyan lápvilágból tör fel, amelyet a hígvelejű úri „kultúra”, vagyis: szokásrendszer nem bírt lecsapolni. És Marie? Ezt mondja a féltékeny Woyzecknek: „Csak nyúlj hozzám, Franz. Inkább járja át kés a testemet, mint hogy rám emeld a kezed. Tízéves voltam, de az apám sem mert hozzám érni, ha ránéztem.” Ez nyilvánvalóan a szintizta igazság. Woyzeck komolyan is veszi, olyannyira, hogy mindvégig nem meri megütni Marie-t – inkább kést döfköd belé. Marie

szavaiból az ösztönös, romlatlan méltóság és büszkeség hangja csendül ki; Woyzeck jellegzetes válasza: „Minden ember szakadék: aki belenéz, szédül.” Valójában azonban csak ezeknek a figuráknak van mélységük; a fölöttük levők csupán felszínen úszkáló olajfoltok.

A *Stúdió K* előadása rendkívüli nyomtatékkal, minden további mondandó és hatás előfeltételének ábrázolja az áthidalhatatlan távolságot a „fent” és a „lent” között. A „fent”-et képviselő Kapitány (Oszkay Csaba) és a Doktor (Fodor Tamás) remekbeszabott karikatúrák. A begyakorolt modor és az üres gesztus fel-falja az eleven embert – a színészek ezt a tartalmatlanságot torzítják tovább könnyedén és hitelesen. Magatartásuk tökéletesen megfelel az élet előttünk kibontakozó rutinjellegének. A Kikiáltó és a Zsidó, akiket szintén Fodor Tamás alakít szellemesen és magabiztosan, ugyanezen a konvencionális, mélység nélküli szinten biztosítja az előadás vásári közegét; és ezt erősíti fel a darabba találoán belerendezett szándékoltan primitív bábjáték is, mely a szereplőket és nézőket egyaránt végérvényesen az előadás *részeseivé* teszi azáltal, hogy háttal nekünk, kifelé, az üres helyiség felé játszáik el, ahonnan az előadás kezdetekor betódultunk. A környezet plebejusán szokványos valósága természetes és egyszersmind ellenpontul is szolgáló keret a tragédiához. Élet és színmű simán gördülő masinériája, sörhabtól mocskos, lábmosással és verekedéssel tarkított köznapisága az a közeg, amelybe a woyzecki borzalom észrevétlenül belesimulhat, de úgy, hogy közben állandóan szétrobbantással fenyegeti ezt.

Woyzeck alakítója Székely Béla rögeszmés szívóssággal sugározza nehezen kódolható, de félreérthetetlen jeleit a szakadékból. Ruházata, megjelenése hangsúlyozottan, szinte felfokozottan átlagos. Beszéde vontatott és halk, indulatait a végsőkig leplezni óhajtaná, csak valami fújtató orrhangot ad olykor (Büchnernél az ujjait ropogatja); lefojtott énje a döntő pillanatokban mindig késlekedve reagál, de nem butaságból, hanem azért, mert egy-egy gyanúja vagy felismerése után minden erejét indulatainak elrejtésére kell fordítania. Például: észreveszi a fülönfüggőket, amelyeket az Ezreddobos ajándékozott Marie-nak. Kérdésére Marie azt feleli, hogy találta őket. „Én még sose találtam így kettőt egyszerre” – válaszolja szövegének megfelelően Székely. Csakhogy ezen az előadáson a válasz sokáig várat magára –

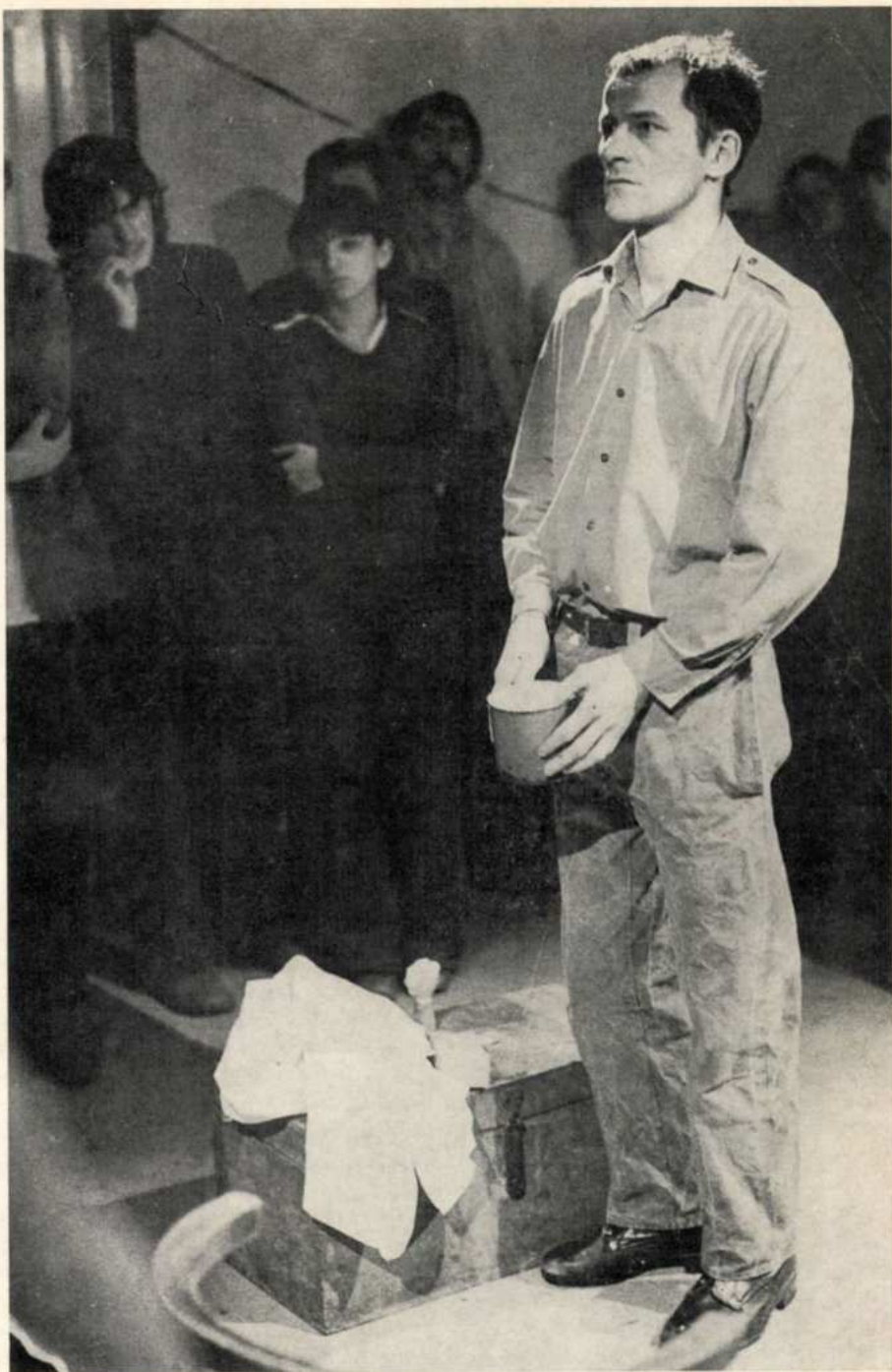
Büchner: Woyzeck a Stúdió K előadásában

egy teljes lábmosás iktatódik a nő és a férfi mondata közé. Woyzeck mozdulatlan arccal, a rá oly jellemző, zárkózott modorban tisztálkodik, és közben fortyóg és bugyog benne a rémes gyanú – ez fogalmazódik meg az idézett, igen visszafogottan és nyugodt hangsúllyal mondott megállapításban. Vagy: a gyilkosság után, melynek nyers realitása visszarímel a szeretkezési jelenetre, Woyzeck-Székely kirohan a színről, Marie egyedül vergődik a földön, míg a férfi vissza nem rohan, és csak akkor hangzik el a kérdés: „Nem bírsz meghalni? Így! Így ni!” És újra beledöf, és közben ráfekszik, összegubancolódik vele. A visszajövetellel a tett megfontolt és végérvényes formát ölt. A rendező és a színész nagyon büchnelesen járt el, amikor a kínálkozó önvadás vagy sirató jellegű gesztusok helyett ezt a végsőkig eltökélt, civilizáció alatti igazságtételt hangsúlyozták.

Gaál Erzsébet mint Marie, partnerének egyenrangú társa. Ő is szakadékot rejt magában, de lefojtott patológia helyett az ösztönök meleg örömet árasztja. Lámpák gyúlnak benne szakadatlanul, és szabálytalan, szokványos értelemben korántsem szép lényét gyönyörűvé teszi a váratlan sugárzás. Gyerek, vágy, szerelem, összetartozás, szeretkezés, halál – természetközeli, animális létet vállal fel, és példátlan egyszerűséggel, az ösztönök bölcsességével viszi el szerepét a végkifejletig. Természet adta grotesksége, megszépülten is, első pillanattól kezdve tragikummal kecsegtet: minden tette-tésre képtelen lénye nem úszhatja meg szárazon ezt a torz férfivilágot, ahol az őszinteség halálos bűn, és ahol a legjobb, mert elnyomott elem, Woyzeck is az örület határmesgyéjén botorkál. Gaál Erzsébet Marie-ja első pillanattól védtelen: tagad is, hazudik is önvédelemből, ahogy írva áll, de az igazság elemien árad belőle, megöli kikényszerített szövegeit. A hatást tovább fokozza, hogy izlelő nyelven beszél: érzékisége a szavak megformálására is kihat, mintha élvezné a hangokat, amelyeket szája megformál. A szeretkezés és a halál jeleneteiben, amikor énje egyetlen döntő tevékenységben valósággal megsemmisül, olyan tömény igazságot testesít meg, amelyen ritkán lehetünk tanúi.

Angelus Iván Ezreddobosa igen férfias, vidám, megnyerő fickó; sokkal rokonszenvesebb, mint a megírt figura, feltehetően kamaszos mosolya miatt. A darabban az Ezreddobos részese az Élet összeszküvésének, mely Woyzeck

Székely Béla Woyzeck szerepében (Ruska Judit felvételei)

ellen irányul; itt azonban alig van köze az áldozathoz, noha egyszer előírászerűen leteperi és helybenhagyja a mocsos kocsmasztalon. Az Ezreddobos, Angelus alakításában, energikus fickó, buta, de nem rossz szándékú katona, aki egyszerűen csak élvezni akar. Eközben véletlenül tönkreteszi Woyzecket, de nem lehet emiatt haragudni rá. Az élet úgy van berendezve, hogy a véletlenek nem a kapitányokat, hanem ezek borbélyait sújtják. – Fazekas István Andres közlegény szerepében egyszerűen és jól látja el feladatát.

A *Stúdió K Woyzeckje* ismét bebizonyította, milyen értelmetlen a merev különbségtétel amatőrök és profik közt, a demarkációs vonal a művészek és a

kontárok között húzódik. Maga az együttes amatőrnek számít, de az egész gárda igen tehetséges, és legalább három színésze – Székely Béla, Gaál Erzsébet és Fodor Tamás – bármilyen profimértékkel mérve is kimagaslót nyújtott. Fodor mint rendező is remekelt: az előadás dramaturgiai kidolgozása, térbeli és időbeli elhelyezése, a nyers, reális tárgyi és játékbeli elemeknek az intellektuális és karikatúrisztikus stílussal való ötvözése rendkívül eredeti szemléletre, nagy evokatív képességre vall. Nem utolsósorban a rendezőt dicséri az is, hogy aki ezt a *Woyzecket* megnézi, olyan színházat lát, melynek igazsága koncentrált, közös erőfeszítés gyümölcse.